

BADIIY TARJIMADA O'TGAN ZAMON MA'NOSINI IFODALASHNING VARIANTLILIGI

Zaripova F.Sh, Tashpulatova N.B

JIDU "Ingliz tili" kafedrasi professor-o'qituvchilari

fzaripova@uwed.uz

NTashpulatova@uwed.uz

Annotatsiya. Muallif tarjimadagi variantlilik masalasini funksional til birliklarining bir-biridan farqini, o'zaro bir-biriga ta'sirini xamda ularning leksik, sintaktik-semantik ma'nolari ko'lamida ingliz, rus va o'zbek tillari materiallari misolida o'rganadi.

Kalit so'zlar: Zamon, fe'llarm,lesik va semantik xususiyatlar, sentaktik va sematik ma'nolar.

Xar bir tilning o'ziga xos leksik, grammatik va uslubiy xususiyatlari mavjud.Ularning mohiyatini anglamay turib, ko'r-ko'rona o'zga tillarga tarjima qilish mumkin emas.Shuning uchun tarjimada har bir til qatlamlari, til birliklari, ularning funksional semantik ma'nolarini va distributiv alomatlarini(1, 245), ularning o'zaro aloqalari, o'zaro ta'sirini hisobga olish tarjimaning mukammal va asliyatga yaqin bo'lishiga olib keladi.

Mazkur maqolada ingliz tilida fe'lning o'tgan zamon shakllari sintaktik-semantik ma'nolarini aniqlashga va ularni o'zbek tiliga tarjimada qanchalik asliyatga mos darajada aks etishini tadqiq etishga harakat qildik.O'tgan zamon tillarida universal kategoriya bo'lib, u nutq paytidan avval sodir bo'lgan ish-harakat, holat yoki predmet va ularning xususiyatlarini, mavjudlik yoki mavjud emaslik kabi faollashgan ma'nolarni anglatib keladi.Ularning faollashuvi kesim orqali amalga

oshadi. Buni ingliz tilidan vosita – rus tili orqali o'zbek tiliga o'girilgan badiiy tarjima misolida ko'rib chiqamiz. Masalan:

In the late summer we lived in a house in a village that looked across the river and the plain to the mountains (2, 3) – В тот год поздним летом мы стояли в деревне в домике, откуда видны были река и равнина, а за ними горы (3, 162).
- *O'sha yili yoz oxirlarida biz qishloqda, kulbada turardik. Kulbadan narida daryo bilan vodi, ulardan olisroqda tog'lar yastanib yotardi. (4, 7):*

The plain was rich crops... (2, 3) - Равнина была плодородна... (3, 162)- Vodi yerlari hosildor edi... (4, 7):

...there were many orchards of fruit trees and beyond the plain the mountains were brown and bare (2, 3) – На ней было много фруктовых садов, а горы за равниной были бурые и голы (3, 162) – Unda bog'zorlar ko'p edi, vodi etagidagi tog'lar esa taqir qo'ng'ir tog'lar edi... (4, 7).

Keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, ingliz, rus va o'zbek tillarida fe'lining o'tgan zamon shakllari (*lived-стояли-turaradik, looked-видны были- yostanib yotardi, was rich-была плодородна- hosildor edi, there were... orchards- было много фруктовых садов- bog'zorlar serob edi*) faqat kesim o'rnida faollashib, ular ish-harakat, holat yoki voqea-hodisalarni, predmet, sifat va belgilarni o'tgan zamonda sodir bo'lganligini anglatib keladi. Ulardan ingliz tilida to'g'ri fe'llarning o'tgan zamon shakllari *lived, looked* (1gap) sintetik vosita bilan affiksial morfemalar *-d, -ed* bilan yasalgan.

Ayni paytda, *was rich, there were...(orchards)* bilan ifodalangan kesimlar esa ko'makchi fe'l "to be" fe'lining o'tgan zamon shakllari *was/were* va sifat *rich*, va birikma *there were...(orchards)* yordamida ifoda etilgan. Mazkur birliklarning o'zbek tilidagi tarjimalarida kesimni ifodalab kelgan fe'llarning o'tgan zamon shakllarini *turardik, yastanib yotardi* (1gap) yasashda o'tgan zamon yasovchi affiksial morfemalar *-di, -ib, -ar, -di* dan foydalanilgan. Shu bilan birga ular tarkibidagi *-ar* morfema (*turardik, yastanib yotardi*) mazkur so'z shakllari tarkibidan o'tgan

zamon ma'nosidan tashqari davomlilik (kontinuativlik) xam mavjudligini ko'rsatadi(5, 493).Vaholanki, bunday semantik ma'no ingliz tilidagi so'z shakllari tarkibida (*lived, looked*) mavjud bo'lmasa-da, bu ma'no rus tili tarjimasidagi fe'llarda (*стояли видны были*), mavjudligi tufayli o'zbek tilidagi gaplarga mazkur davomlilik semantikasini ko'chirish bilan tarjimon voqea hodisalarni xuddi o'z ko'zi oldida namoyon bo'layotgandek, ularni shu shu jarayonda yanada jonlantirib, bo'rttirib ko'rsata olgan.

Endi kesimni ifodalab kelgan ko'makchi fe'lli birikmalarni (*was rich-была плодородна there were ... (orchards)-много фруктовых садов*) o'zbek tiliga tarjimasini ifodalashda tarjimon *hosildor edi* , *there were (many orchards)-bog'zorlar serob edi*(2 3 gaplar) kabi analitik so'z shakllaridan foydalanadi.Mazkur so'z shakllaridan ko'rinib turganidek, *was rich-была плодородна* birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qilishda affiksial birikma *-gap+edi(+di)* ishlatilib, sifat birikmalarini hosil qilganva ulardan kvalitatiflik(sifat, belgi) ma'nolari har uch tilda mavjud. Uchinchi gapdagi *there were – было... (there is/are)* birikmasining o'ziga xosligi shundan iboratki, u mavjudlik ma'nosini anglatadi “*There are many English books in our library : there is plenty of time*” gaplari misolida “*there is/are*” “birikmasining sintaktik-semantik ma'nosini lingvistik tahlil qilar ekan, Professor A.M. Muxin u mavjudlikni (ekzistensiallik) ma'nosiga ega deydi (1, 266). Bu birikma o'zbek tilida hozirgi zamondagi so'z shakli "*bor*" va uning o'tmish zamon shakli “*bor edi*” yoki “*edi*” to'liq ekvivalent bo'la oladi. Biroq tarjimada boshqacha yo'l tutilib, ingliz tili gapidagi ega vazifasida kelgan *orchards*ga nisbatan kesim vazifasida kelgan *there were* birikmasi rus tilida *была плодородна*, o'zbek tilida ko'makchi fe'l *edi* va sifat *serob* bilan birikma hosil qilib kesimni ifodalab kelgan va bunda bog'ning seroblighi tasdiqlanmoqda. Bu bilan ingliz tili va rus tili gaplaridagi birikma *there were – было*ning tarkibidagi mavjudlik ma'nosi o'rniga o'zbek tilidagi so'z shakli *serob edi* kvalifikativlik va kvantitativlik , ya'ni “sifat” va “miqdoriylik” ma'nolarini oladi. Solishtiramiz: ...*there were many orchards of*

fruit trees — *На ней было много фруктовых садов* gaplarining tarjimasi: *Unda bog'zorlar serob edini Unda bog'zorlar sersuv edi* deb ham tushunish mumki, chunki “serob” so’zi “sersuv” ma’nosini ham anglatadi. Shuning uchun mazkur gapni *Ko’plab mevali daraxtzor bog’lar bor edi* deb tarjima qilish, uni ham sintaktik-semantik jihatdan, ham tarjima nuqtai nazaridan asliyatga va uning Ruscha variantiga yanada yaqinlashtiradi. Bunda aynan ingliz va rus tillaridagidek *садов – bog’lar* ega, *– было – bor* edi kesim va *ko’plab mevali daraxtzor* aniqllovchi vazifalarini ifodalab, o’zlarining asl gapdagi sintaktik-semantik ma’nolarini saqlab qolardi.

Demak, keltirilgan ingliz va us tillaridagi gaplar va ularning o’zbek tiliga tarjimasida fe’l o’tgan zamon shakllarining sintaktik-semantik ma’nolar tahlili va mazkur ma’nolarni tarjimada aks ettirish yoki ettirmaslik ularning tarjim gaplaridagi nafaqat sintaktik-semantik ma’nolariga ta’sir qiladi, balki tarjimaning asliyatga ham shaklan, ham mazmunan yaqin bo’lishiga olib keladi.

Shunday qilib, ko’p tillardagi kabi ham ingliz, ham o’zbek tillarida fe’l zamon shakllarinig barchasi gapning kesimida o’z ifodasini topi, ular verbal gaplarda harakat yoki holat fe’llarida *-d* yoki *-ed* affikslarini qo’shish bilan ifoda etilsa (noto’g’ri fe’llar bundan istisno) , nominative gaplarning kesimi ko’makchi fe’l “to be” ning o’tgan zamon shakllari “*was/were*” va ot, sifat, son, ravish, infinitive, gerundiyl hamda predlogli birikmalar bilan ifodalanar ekan.

Hozirgi o’zbek adabiy tilida esa fe’l zamonlari bo’yicha olib borilgan ilmiy-nazariy tadqiqotlarda va amaldagi normative grammatikalarda o’zbek tili fe’lining o’tgan zamon shakllarini yasashning o’ndan ortiq sintetik va analitik vositalari mavjud. Fe’lning sintetik shakllari *-di, -gan, -(i)b* morfemalari yordamida yasalsa, uning analitik shakli *edi* to’liqsiz fe’li yordamida hosil qilinadi. Mazkur fe’l sakllari gapdagi semantic ma’no va vazifalari jihatidan bir-biridan farq qiladi. Masalan, o’tgan zamon fe’lining sintetik shakllari *nutq paytida emas, undan oldin* degan ma’noni bildirsa, *edi* to’liqsiz fe’li yordamida yasaluvchi o’tgan zamon fe’l

shakllari *hozir emas, avval, ilgari* degan ma'noni ifodalaydi(6, 488) . Ayni paytda o'tgan zamon fe'lining analitik shakllari: *-gan+edi, -gan edik-ki, -gan+edi+hamki, -(i)b+edi* kabi varianytarga ega bo'lib, ular bir-birlaridan ma'no va uslubiy funksiyasi bilan farqlanadi.

Demak, *-yotgan + edi, -yotib + edi, -(a)r +-edi* yordamida yordamida yasaluvchi shakllar bir-birlariga nisbatan variantlikni tashkil qiladi. Ularning ichida *-ar+edi* yordamida yasalgan fe'l shakli adabiy til va jonli so'zlashuv uchun umumiy xarakterga ega bo'lib, uning o'tmishdagi aniq bir vaqtda bo'layotgan harakatni ifodalashi, asosan, kitobiy tilga, aniqrog'I, badiiy nutqqa xos hodisa hisoblanadi.

Demak, ingliz va o'zbek tillarida fe'lining o'tgan zamon shakllari sintaktik-semantik birliklar sifatida ingli tilidan o'zbek tiliga amalga oshirilgan tarjimada bir-birlariga nisbatan ekvivalentlikni(variantlilikni) hosil qiladi. Ularning tarjimada qo'llanishi algoritmini ishlab chiqish tadqiqotimizning keying vazifalarini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxin A. M. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л., 1980.
2. Hemingway E. A Farewell to Arms. – Moscow, 1976.
3. Хемингвей Э. Прощай оружие! Перевод Е. Калашниковой. – Душанбе, 1988.
4. Xeminguey E. Alvido, qurol! I.G'afurov tarjimasi. –T., 1973.
5. O'zbek tili grammatikasi. I tom. Morfologiya / Mas'ul moharrir. G'. Abdurahmonov va boshqalar. T.: Fan, 1975.
6. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1-qism. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M. va boshqalar. – Toshkent, 1980.